

Asilaxon AKBARALIYEVA,
Toshkent amaliy fanlar universiteti "Psixologiya" kafedrasida o'qituvchisi
E-mail: asilatojiddinovna97@gmail.com
Tel: (97) 426 51 41

Psixologiya fanlari nomzodi, dotsent S.M.To'ychiyeva taqrizi asosida

BO'LAJAK PSIXOLOG-MUTAXASSISLARNING PROFESSIONAL SIFATLARI SHAKLLANISHINING PSIXOLOGIK DETERMINANTLARI

Annotatsiya

Zamonaviy jamiyatda sodir bo'layotgan ijtimoiy va texnologik o'zgarishlar kasbiy mehnat dunyosida sezilarli o'zgarishlarga olib kelishi natijasida bandlikning psixologik jihatlarini o'rganish va yoshlarning kasbiy salohiyatini ro'yobga chiqarish alohida dolzarblilik va amaliy ahamiyatga ega bo'ladi. Maqolada bo'lajak psixolog mutaxassislarining professional sifatleri shakllanishining psixologik determinantlari borasida adabiyotlar tahlili amalga oshiriladi.

Kalit so'zlar: Psixolog-konsultant, kasbiy o'sish, stressga bardoshlilik, professional identiklik, muvaffaqiyat motivatsiyasi, muloqotchanlik, ruhiy-asabiy barqarorlik.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КАЧЕСТВ БУДУЩИХ ПСИХОЛОГОВ

Аннотация

В результате социальных и технологических изменений, происходящих в современном обществе, которые приводят к значительным изменениям в мире профессиональной деятельности, изучение психологических аспектов трудоустройства и реализации профессионального потенциала молодежи приобретает особую актуальность и практическое значение. В статье анализируется литература о психологических детерминантах формирования профессиональных качеств будущих психологов.

Ключевые слова: Психолог-консультант, профессиональный рост, стрессоустойчивость, профессиональная идентичность, мотивация успеха, общение, психическая и нервная устойчивость.

PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF FORMATION OF PROFESSIONAL QUALITIES OF FUTURE PSYCHOLOGISTS

Annotation

As a result of the social and technological changes taking place in modern society, which lead to significant changes in the world of professional work, the study of psychological aspects of employment and the realization of the professional potential of young people become of special relevance and practical importance. The article analyzes the literature on the psychological determinants of the formation of professional qualities of future psychologists.

Key words: Psychologist-consultant, professional growth, stress tolerance, professional identity, success motivation, communication, mental and nervous stability.

Kirish. Oliy va o'rta ta'lim muassasalari bitiruvchilari o'qishni tamomlab, mehnat bozoriga kirib kelayotganida turli qiyinchiliklarga duch kelishi muqarrar. Asosiy to'siqlardan biri - oliy o'quv yurtlari bitiruvchilarining ayrim shaxsiy xususiyatlariga jamiyatning ijtimoiy talabi va ularning kasbiy tayyorgarligi jarayonida bu fazilatlarining yetarli darajada rivojlanmaganligi o'rtasidagi ziddiyatdir. Bu holat assimetriyaga, orzu qilingan va haqiqiy kasbiy kelajak o'rtasidagi nomuvofiqlikka, bu esa ruhiy zo'riqish, o'ziga va kasbiy kelajagiga ishonchsizlikni keltirib chiqaradi [4].

Kasbiy faoliyatni amalga oshirish jarayonida shaxsiy fazilatlar va universal "soft" ko'nikmalarni rivojlantirish muhimligi xorijiy va mahalliy olimlarning ishlarida ta'kidlangan. Turli mualliflarning fikriga ko'ra, insonning kasbiy faoliyatni amalga oshirishga tayyorgarligining psixologik asoslari quyidagilar bo'lishi mumkin: hissiy intellekt [6], yetakchilik [7], hayotning mazmunliligi va tabaqalashtirilgan o'zini o'zi anglash [8], muloqot va tashkilotchilik qobiliyati [9], mustaqillik va tanqidiy fikrlash, boshqaruv qobiliyatlari shaxsiy rivojlanish, vaqtni boshqarish va maqsadni belgilash, shakllangan qiymat va hayot mazmuni yo'nalishlari [10].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Tadqiqot predmeti sifatida kasbiy shaxsga murojaat qilgan holda, olimlar uning tuzilishi (N.L.Ivanova, L.B.Shneyder, Yu.A.Kumyrina), shakllanishning pedagogik shartlari (T.Yu.Skibo), pedagogik yo'nalish bilan (A.S.Nazyrov), turlari va vazifalari (D.N.Zavalishina), shakllanish jarayonining xususiyatlari (N.V.Antonova, O.A.Volkova, E.P.Ermolayeva, Yu.P.Povarenkov, I.Yu.Xamitov) bog'liq masalalarni ko'rib chiqadilar [3].

Shu bilan birga, so'nggi o'n yilliklarda talabalar - bo'lajak psixologlar tadqiqot namunasi sifatida ishtirok etgan bir qator tadqiqotlar o'tkazildi. Ushbu ishlar turli jihatlarni o'rgandi: kasb tanlashning psixologik xususiyatlari (O.B.Polyakova), kasbiy o'zini o'zi anglashni shakllantirish (E.N.Axmetshina), kasbiy yo'nalishni shakllantirish (A.R.Musalayeva), kasbiy o'zini o'zi anglashni rivojlantirish (A.V.Shilakin), universitetda o'qish jarayonida kasbiy muhim fazilatlarini rivojlantirish (S.V.Tarasov), mustaqil ta'lim faoliyati jarayonida subyektivlikni rivojlantirish (A.F.Berezin), kasbiy va shaxsiy rivojlanishning motivatsion resurslari (S.S.Chebotarev), shaxsni rivojlantirish. ta'lim va kasbiy faoliyat uslubi (I.V.Zavgorodnyaya) va boshqalar. Shunga o'xshash masalalar o'rganilgan asarlarning tahlili shuni ko'rsatdiki, talabalarning kasbiy o'ziga xosligi mualliflar tomonidan mutaxassisning kasbiy o'ziga xosligidan alohida psixologik hodisa sifatida ko'rib chiqilmaydi, uning psixologik xususiyatlari ko'rsatilmaydi va o'quvchilarning kasbiy o'ziga xosligi o'rganilmaydi. Bu esa kelajakdagi tadqiqotlarda bo'lajak psixologlarning kasbiy identifikatsiyasini shakllantirishdagi psixologik omillar va ichki resurslar uyg'unligi borasidagi tadqiqotlar o'tkazishni dolzarblashtiradi. Talabaning kasbiy identikligi va mutaxassisning kasbiy identikligi alohida ko'rib chiqishni talab qiladigan turli xil psixologik hodisalardir; Talabaning kasbiy o'ziga xosligi uning maqsadlari, o'quv va kasbiy faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari bilan belgilanadi, xususan, o'zini psixolog ishiga tayyorlash bilan bog'liq va faol, ehtimollik, individual va notekis tabiatda namoyon bo'ladi. Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Psixologning shaxsiy va kasbiy rivojlanishi uchun barqaror motivatsiyani shakllantirish psixolog kasbining jozibadorligini, nufuzini oshirish va insonparvarlik mohiyatini ochib berish orqali quyidagilarni inobatga olgan holda amalga oshiriladi:

tanlangan kasb bo'yicha mutaxassisning standartini (idealini) yangilash; psixologning o'quv va kasbiy faoliyatida shaxsiy va ijtimoiy ahamiyatga ega istiqbollarni yaratish va amalga oshirish; talabalarining o'zini o'zi takomillashtirish jarayonini rag'batlantirishni takomillashtirish.

Hozirgi vaqtda psixologik-pedagogik adabiyotlarda «faoliyatning professionalligi» tushunchasini aniqlashga aniq yondashuv mavjud emas. Ba'zi olimlar «kasbiylik» va «mahorat» tushunchalarini tenglashtiradilar. Ba'zilar, masalan, E.M.Ivanova [2] ularni sinonim deb hisoblaydilar, boshqalari professionallik - bu shakllangan mahoratning ma'lum darajasi [3], deb hisoblaydilar, boshqalari uni o'z-o'zini tarbiyalash va o'z-o'zini tarbiyalash tushunchalari bilan bir qatarga qo'yishsa, ba'zi yondashuvlarda tayyorlik va o'z-o'zini takomillashtirish bilan professionallikni aniqlash mumkin.

«Haqiqiy professionallik» tushunchasiga eng yaqin narsa bu kompetentlik tushunchasi bo'lib, u kasb talablariga individual muvofiqlik darajasini tavsiflaydi. Zamonaviy asarlarda kompetensiya deganda aqliy fazilatlarining yig'indisi yoki shaxsning mustaqil va mas'uliyatli harakat qiladigan (samarali kompetensiya), muayyan funksiyalarni bajarish qobiliyati va qobiliyatiga ega bo'lgan ruhiy holat tushuniladi [4].

Kompetensiya tushunchasi umumiy bilimlar majmuasidan tashqari, yuzaga kelishi mumkin bo'lgan oqibatlar to'g'risidagi bilimlarni, ta'sir qilishning o'ziga xos usulini, undan amaliy foydalanishdagi malaka va tajriba darajasini o'z ichiga oladi. Mutaxassisning bilimlarini u mavjud bo'lgan va faqat qo'shimcha omillar sharoitida amalga oshirilishi mumkin bo'lgan potentsial, ilmiy va amaliy yuk sifatida ko'rib chiqish turli nuqtayi nazarlarga xosdir. Binobarin, kompetensiya nafaqat bilim va tajribaning mavjudligi, balki o'z vazifalarini bajarishda ulardan to'g'ri foydalanish qobiliyatidir.

Insonning mahoratga ko'tarilishi - bu mutaxassis va mutaxassis shaxsini rivojlantirishning yaxlit, uzluksiz jarayoni bo'lib, u kasb tanlash bosqichidan boshlanadi[12]. Kasbiy o'zini o'zi belgilash - bu ko'p qirrali va ko'p bosqichli jarayon bo'lib, unda shaxsiy hayot tarzi va faoliyati shakllanadi, uning bir qismi kasbiy faoliyatdir. Kasbiy o'zini o'zi belgilash jarayonida mavjud mehnat taqsimoti tizimi bilan shaxsiy imtiyozlar va moyilliklar o'rtasida muvozanat o'rnatiladi.

L.S.Pryajnikovning pozitsiyasiga ko'ra (2003), aynan o'smirlik davrida o'g'il bolalar va qizlar kasb tanlash haqida jiddiy o'ylashadi. Qaror ularning tanloviga nima ta'sir qilishiga qarab qabul qilinadi: ota-onalar va yaqinlarning xohish-istaklari, ularni u yoki bu faoliyat turiga ustunlik berishga majbur qiladigan holatlar, qobiliyat va moyillik, u yoki bu narsani qilishga shaxsiy xohish, obro'-e'tibor va yuqori u yoki bu kasbni ommalashtirish va boshqalar.

Kulagina I.Yu. va Kolyutskiy V.N. (2005) tadqiqotlariga ko'ra, zamonaviy talabalar ko'pincha ta'limni davom ettirish va ishchi kuchiga kirishning quyidagi afzalliklari va kamchiliklarini qayd etadilar: Universitet zarur bilim va ko'nikmalarni beradi, ya'ni ma'lum bir malakaga ega bo'ladi va shu bilan kattalar hayotiga, yuqoriga qarab harakatlanishga tayyorlaydi, o'zi yoqtirgan narsa bilan shug'ullanib, ozmi-ko'pmi farovon hayot eshigi bo'ladi, shaxsga yakuniy tanlovni keyinga qoldirish, bu uniki yoki yo'qmi va biroz ko'proq bola bo'lish imkoniyatini beradi.

Mutaxassis shaxsining kasbiy muhim fazilatlarini komplekslarini shakllantirishda nafaqat faoliyat turi bilan bog'liq shaxsiy xususiyatlar to'plami, balki kasbiy faoliyatning har qanday turi uchun professional ahamiyatga ega bo'lgan shaxsiy fazilatlar ham ishtirok etadi. Ijtimoiy va psixologik parametrlar uning mafkuraviy xususiyatlarini aks ettiruvchi, o'zining ijtimoiy funksiyalarini bajarishga yo'naltirilgan har qanday universitet bitiruvchisida bo'lishi kerak bo'lgan ijtimoiy ahamiyatga ega fazilatlar: mas'uliyat, vijdonlilik, ijtimoiy jozibadorlik, keng madaniyat va boshqalar; o'ziga xoslik, kasb bilan bog'liq va mutaxassisning modelini belgilaydigan, shu jumladan kasbning xususiyatlarini bilan belgilanadigan ba'zi immanent shaxsiy xususiyatlar shular jumlasidandir.

A.K.Markova kasbiy mahoratning ikki jihatini belgilaydi: shaxsning kasbiy faoliyatining motivatsion sohasining holati (odamni qanday motivlar rag'batlantiradi, uning hayotida kasbiy faoliyat qanday ma'noga ega, u shaxsan qanday maqsadlarga erishishga intiladi, u qanchalik mamnun) va shaxsning kasbiy faoliyatining davlat operatsion sohasi (qanday usullar yordamida o'z maqsadlariga erishadi, qanday texnologiyalar va vositalardan foydalanadi - bilim, aqliy operatsiyalar, qobiliyat).

Psixolog - bu ijtimoiy va kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan ijodiy shaxs. Integratsiyalashgan sifat - bu psixologning shaxsiy salohiyati, uning tuzilishi kasbiy kompetentiyani belgilaydigan fundamental va amaliy bilim, qobiliyat va ko'nikmalardan iborat; kasbiy yo'naltirilgan bilim, ko'nikma, qobiliyatlar; ijodiy faoliyat; intellektual qobiliyatlar; muloqot mahorati va boshqalar.

Psixologning shaxsiy fazilatlarini ochib, ularni uch guruhga bo'lish mumkin. Birinchisi, ma'lum bir faoliyat turini amalga oshirish qobiliyatining ajralmas qismi bo'lgan psixologik xususiyatlarini o'z ichiga oladi: ruhiy jarayonlarga qo'yiladigan talablar - idrok, ruhiy holatlar, charchoq, apatiya, stress, tashvish, tushkunlik, diqqat, emotsionallik. Ikkinchi guruh sifatlariga fikrlash, o'z-o'zini nazorat qilish, o'z-o'zini tanqid qilish, o'z harakatlarini o'z-o'zini baholash, stressga chidamlilik, o'zini o'zi taklif qilish, o'z his-tuyg'ularini almashtirish va boshqarish qobiliyati kabi psixanalitik fazilatlar kiradi. Uchinchi guruh fazilatlariga xushmuomalalik, empatiya, vizuallik (shaxsning tashqi jozibadorligi), tinglash qobiliyati va boshqalar kiradi.

Psixologning shaxsiy fazilatlarini, qadriyat yo'nalishlari va qiziqishlari yig'indisi bilan belgilanadigan xulq-atvor uslubi u shakllantiradigan munosabatlar tizimiga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatadi.

Kasbiy tayyorgarlikning har bir bosqichida nafaqat ma'lum bilim va ko'nikmalarni shakllantirishni, balki mutaxassisning tizimli asoslarini, xususiyatlarini va shaxsiy xususiyatlarini shakllantirish va rivojlantirishni ham ta'minlash muhimdir.

Xulosa va takliflar. Mutaxassisning kasbiy va shaxsiy rivojlanishi quyidagi uch bosqichni o'z ichiga oladi: universitetgacha bo'lgan davrda (kelajakdagi kasbiy faoliyat bilan tanishish, motivatsiyani, moyillikni, tanlangan kasbga moyilligini aniqlash), universitet (kasbiy va shaxsiy real faoliyatga kirish; funksional rivojlanish unga rol tayyorligi; muvaffaqiyatli faoliyatga hissa qo'shadigan kasbiy va qadriyat yo'nalishlari, motivatsiyalari, fazilatlarini, shaxs xususiyatlarini shakllantirish va sozlash; kasbiy o'zini o'zi anglashni shakllantirish va rivojlantirish) va magistratura (mutaxassisning shaxsiy va kasbiy salohiyatini, uning ijodini rivojlantirish).

Kasbiy o'sish jarayoni kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan xususiyatlarni bosqichma-bosqich egallash va ijtimoiy-kasbiy bilimlar, texnologiyalar va rol funksiyalarini o'zlashtirish sifatida namoyon bo'ladi. Ammo kasbiy rivojlanish insonning umumiy rivojlanishidan ajralgan holda sodir bo'lolmaydi va shuning uchun shaxsning yaxlit rivojlanishining barcha tarkibiy qismlarini o'z ichiga oladi. Shaxsning individual fazilatlarini majmuasining shakllanishi va rivojlanishi, ularning o'zaro bog'liqligi uning faoliyati bilan belgilanadi. Faoliyat, go'yo, mutaxassisning zarur kasbiy aniqlangan shaxsiy fazilatlarini uchun buyurtma beradi va bu o'z navbatida shaxsning yo'nalishini, uning qobiliyatlarini, xatti-harakatlari va muloqot qilish uslubini belgilaydi.

Shunday qilib, psixolog barcha qobiliyat, ko'nikma va fazilatlariga ega bo'lishi, psixologiya, akmeologiya, gerontologiya, sotsiologiya, pedagogika va huquq sohaslarida chuqur bilimga ega bo'lishi kerak. Bilim va ko'nikmalarni tegishli shaxsiy fazilatlar, motivlar va yaratish qobiliyati bilan birgalikda, bizning fikrimizcha, kasbiy faoliyatga tayyorlik deb hisoblash mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Маркова А.К. Психология профессионализма. М.: Знание, 1996. 308 с.
2. Иванова Е.М. Основы психологического изучения профессиональной деятельности: Учеб. пособие. М.: МГУ, 1987. 208 с.
3. Бабанский Ю.К. Проблемы повышения эффективности педагогического исследования. М.: Педагогика, 1982. 180 с.
4. Жуков Ю.М., Петровская Л.А., Растяников П.В. Проблема диагностики социально-психологической компетентности (в педагогическом общении) // Активные методы обучения педагогическому общению. М., 1987. С.38-65.
5. Деркач А.А., Ситников А.П. Формирование и развитие профессионального мастерства кадров: Социально-психологический тренинг и прикладные психотехнологии. М.: РАУ, 1993. 64 с.
6. Смирнова Е.Э. Пути формирования модели специалиста с высшим образованием. Л.: ЛГУ, 1977. 136 с.
7. Леденцова С.Л. Курс «Cherchez la femme» как средство развития деятельности консультирования у студентов-психологов // Вестник Сургутского государственного педагогического университета 2013. № 3 (24). С. 151-175.
8. Леонтьев А.Н. Лекции по общей психологии. Учебное пособие для студентов высших учебных заведений, обучающихся по специальности «Психология». - М.: Смысл, 2007. 511 с.
9. Мартынова Е.В. О проблеме ценностно-смыслового отношения к профессии у студентов -психологов // Вестник Московского государственного областного университета. 2007. № 1. С. 28-38.
10. Служба психологического сопровождения студентов вузов: проблемы становления, основные направления, методы и принципы работы / Холмогорова А.Б., Якубова Л.Н., Горшкова Д.А., Евдокимова Я.Г., Москова М.В., Матыцына В.А. // Вопросы психологии. 2010. № 4. С. 55-63.
11. Хозиев В.Б. Опосредствование в структуре становящейся деятельности: Дис. ...д-ра пси-хол. наук. - М., 2001. 405 с.
12. Шпилова Е.В. «Формирование психологической готовности студентов-психологов к профессиональной деятельности». Диссертация на соискание учёной степени кандидата психологических наук. – Москва, АПКПРО, 2007.